

TOCQUEVILLE ÉS AZ 1848-AS FORRADALOM

Alexis de Tocqueville életében több szempontból is törés a negyvenes–ötvenes évek fordulója. 1850 kora tavaszán ismét kiütözközik nála a tüdőbaj jelei. Váratlanul ágynak dől, és amikor vért köp, belátja: vissza kell vonulnia a politikai életből. A hirtelen téttlenség azonban egy sor fájdalmas kérdéssel szembesíti. Mindössze negyvenöt éves, de már öregnek érzi magát. Úgy látja, eljött az ideje a mérlegkészítésnek. Annál is inkább, mivel egyre erősebb benne a felismerés: az utolsó tíz–egynéhány év, amelyben minden idejét és energiáját a politikának és a közéletnek szentelte, nem volt más, csak illúziók és csalódások sorozata. Még az 1830-as forradalom megítélésében is tévedett, azt gondolva a darab végének, ami csak az egyik felvonásnak volt befejezése...

A kényszerpihenő alatt Tocqueville-nak könnyű szellemi elfoglaltságra van szüksége. Ezért határoz úgy, hogy jegyzi a közelmúlttal kapcsolatos emlékeit és gondolatait. Az emlékirat három részből áll: az első 1850 júliusában, a normandiai pihenés alatt készül, a másik kettő pedig 1850 decembere és 1851 márciusa között, az olaszországi Sorrentóban, ahová orvosai tanácsára gyógyulni utazott. Tocqueville így beszél a készülő műről barátjához, Louis de Kergorlayhez 1850. december 15-én intézett levelében: „akármilyen gyönyörű helyen vagyunk is, egykettőre elunnam magam, ha nem gondoskodik hasznos időtöltésről. Elhatároztam, újra előveszem azt a kis írást, amelybe még Tocqueville-ban fogtam bele nagy lendülettel és nem kis élvezettel; ebben azokat az eseményeket igyekeztem feljegyezni, amelyeknek az 1848-as forradalomban és közvetlenül utána voltam tanúja...”¹

Tocqueville, mint látható, nem tartotta „komoly” műnek a visszaemlékezést, amelyet jellemző módon befejezetlenül is hagyott, sőt írása csak pusztán „időtöltés”, szórakozás volt a számára, míg bele nem fog új könyvébe, amelynek szintén ekkortájt keresi a témáját. Furcsa, hogy ezt az írást így lebecsüli, hiszen korántsem igénytelen, összecsapott műről van szó. Jóllehet a szerző elsősorban emlékezetére hagyatkozik, használ dokumentumokat is, újraolvassa a korabeli sajtót, és korántsem éri be az események pusztán felidézésével: az Emlékezések tulajdonképpen nem én–központú memoár, hanem „politológiai” esszé, értelmezési kísérlet, amelyben a szerző saját élményeivel és tapasztalataival támasztja alá elemzéseit és általános megállapításait.²

Meglehet, annak a gondosan átgondolt szerkezetnek is ez a magyarázata, amely az 1848-as forradalom teljes ívének megrajzolása helyett néhány kulcsfontosságúnak ítélt eseményre összpontosít. Tocqueville a véletlenszerű és esetleges felszín mögött lenyűgöző élelátással fedez fel a lényegest, mutatja fel a mélyebb történelmi és társadalmi összefüggéseket, leplezi le a dagályos szövegeket, lát át a teátrális pózokon. Semmi kétség, az 1848-as forradalomnak nincs nála mélyebben gondolkodó, higgadtabb, hitelesebb megfigyelője.

¹ Alexis de TOCQUEVILLE: *Lettres choisies, Souvenirs, 1814–1859*, IV., kiad. Françoise Mélonio – Laurence Guellec, Gallimard, Paris, 2003, 701.

² Az Emlékezések első ízben Tocqueville halála után negyedszázaddal, 1893-ban jelent meg a szerző unokájának, Christian de Tocqueville-nak a szerkesztésében. A szöveg kritikai kiadása – Luc Monnier munkája – Tocqueville összes műveinek XII. kötetében található (*Oeuvres complètes d'Alexis de Tocqueville*, Paris, Gallimard, 1964). Míg a könnyebben hozzáférhető zsebkönyvkiadások közül a Robert Laffont-féle az 1893-as szöveget közli (Alexis de TOCQUEVILLE: *De la Démocratie en Amérique, Souvenirs, L'Ancien Régime et la Révolution*, szerk. Jean-Claude Lamberti – Françoise Mélonio, Laffont, Paris, 1986), a Folio a kritikai kiadást veszi át (Alexis de TOCQUEVILLE: *Souvenirs*, előszó Claude Lefort, s. a. r. Luc Monnier, jegyzetek J. P. Mayer – B. M. Wicks-Boisson, Gallimard, Paris, 1999), ahogyan a Gallimard másik népszerű sorozata, a Quarto is (Alexis de TOCQUEVILLE: *Lettres choisies, Souvenirs, 1814–1859*, kiad. Françoise Mélonio – Laurence Guellec, Gallimard, Paris, 2003). A fordítás során a Françoise Mélonio-féle szöveget is figyelembe vettem (TOCQUEVILLE: *Oeuvres*, III., Gallimard, Paris, 2004).

Az Emlékezéseknek a sohasem sekélyes elemzés mellett a stílus a másik nagy értéke. Tocqueville rengeteget dolgozott tudományos munkáin, újra meg újra átírva, javítva, csiszolva a szöveget. Ezúttal azonban minden írói görccstől megszabadulva, önfeladten adja át magát az írás örömeinek, engedi szabadjárja máskor elfojtott írói vénáját. Az események leírásában, és főleg a portrékban (ezek közül alighanem a Lajos Fülöp-ről, Lamartine-ról és Napóleon Bonaparte Lajosról készült a leghíresebb) nem kerüli sem a metaforákat, sem a jelzők halmozását.

Az Emlékezések lapjain Tocqueville nem tartja magát a másik két könyvét jellemző személytelenséghez. Az amerikai demokrácia szenttelen és száraz fejtegetéseinek szerzője ezúttal önmagát is belerajzolja a képbe: nem rejtí véka alá az érzelmeit, a kiábrándultságot és keserűséget, a szorongásokat és félelmeket, mint ahogyan azt sem, mennyire hidegen hagyja 1848 eufóriája. Angolosan keserű humora és finom ironiája azonban jól ellensúlyozza borúlátását és kételyeit, a Daumier-ra emlékeztető portrék hűvös kegyetlenségét. Az Emlékezések egyszerre emlékirat és korrajz, eseménynapló és történelemfilozófia, politikai helyzetelemzés és a kortársak csúfondáros arcképcsarnoka.

A forradalom Tocqueville egész életére kitörölhetetlenül rányomta bélyegét. Szüleit csak a véletlen mentette meg a nyaktólól, és őbenne is ott motoszkál a szorongás, hogy előbb-utóbb neki is kijut valami a családi rémálomból. Igaz, Tocqueville generációja ebből a szempontból a szülőkénél sokkal edzettebb nemzedék. A 19. század első felében ugyanis – előbb 1830, majd 1848 után – lassan megszokott rutinná válik a forradalom traumája. „Minket a forradalmak neveltek – írja Tocqueville 1851. július 21-én, Seniorhoz intézett levelében –, nekünk már a vérünkben van, hogy úgy kell élni a forradalmak közepette, mint ahogyan a katona él háború idején: jóllehet másnap ott maradhat a csatatéren, attól még fontos neki, hogy legyen vacsora, legyen hol álomra hajtani fejét, sőt, ha van rá lehetőség, része legyen egy kis mulatozásban is...”³

És csakugyan: Tocqueville-t egész életében foglalkoztatta a hirtelen megbokrosodó társadalom menetirányának kiszámíthatatlansága. Kutatta ennek az enigmának a megoldását a térben (az óceán túloldalán), és kutatta az időben (a francia forradalmat helyezve nagyító alá). Az Emlékezések lapjain viszont a jelent vizsgálja, és a kortárs eseményeket elemelve keresi a választ kétségeire és az igazolást bizonyosságaira. Aligha túlzás azt állítani, hogy – az egy Chateaubriand kivételével, aki egyébként távoli rokona – egyetlen írója sincs a francia 19. századnak, aki ilyen érdeklődéssel tudta leírni, úgyszólván a mi szavainkkal, milyen is, amikor egyszer csak megmozdul alattunk a föld...

Az Emlékezések még nem jelent meg magyarul.⁴ Az alábbiakban néhány olyan szemelvényt mutatunk be a műből, melyekből egyformán kirajzolódik az éles szemű megfigyelő, a politikai helyzetelemző, a történelemfilozófus és a szépíró Tocqueville portréja.

Bármennyire magányosan is, de parlamenti képviselők közt tölthettem a júliusi monarchia⁵ utolsó éveit; hiába: így sem tudom pontosan megrajzolni ezeket a nem is olyan távoli, mégis zavaros eseményeket. Az akkori közszereplők jelentéktelen incidensek, szűkös eszmék, kicsinyes indulatok, összeegyeztethetetlen nézetek és ellentmondásos tervek közt tengették életüket, nem csoda, hogy ebben az összevisszaságban újra meg újra elveszítem az emlékezés fonalát. Csak a kor általános arculata maradt meg bennem

³ TOCQUEVILLE: *Lettres choisies*, 716.

⁴ A műből, amely az Európa Kiadónál fog megjelenni, egy rövid szemelvény már megjelent a Holmi 2007. júliusi számában (931–943).

⁵ Az 1830-as júliusi forradalom három „dicsőséges” napjáról (július 27., 28. és 29.) „júliusi monarchiá”-nak nevezett politikai rendszer (vagyis Lajos Fülöp uralkodása) 1830 júliusának végétől 1848 februárjáig tartott.

világosan, más semmi. Ezt viszont félelemmel vegyes kíváncsisággal vizsgáltam, és nagyon is erős fényben láttam jellegzetes vonásait.

Akkoriban úgy gondoltam, ha egységes egésznek veszem mindazt, ami 1789-től 1830-ig történt, ez az időszak, messziről nézve, az engesztelhetetlen harc képét mutatja, annak a harcnak a képét, amely negyvenegy évig dült egyrészt az arisztokrácia által képviselt régi rend, illetve emennek hagyományai, emlékei és reményei, másrészt a középosztály vezette új Franciaország között. Akkor még úgy láttam, 1830 lezárta a forradalmaknak ezt az első időszakát, de lehet, hogy inkább forradalmat kellett volna mondanom, utóvégre a változó körülmények és szenvedélyek ellenére is egy forradalom van csak, mindig ugyanaz; bár ez a forradalom még a szüleink életében kezdődött, nem valószínű, hogy a miénkében véget fog érni. Ami a régi rendből megmaradt, örökre lerombolták. A középosztály 1830-ban olyan végérvényes és elsöprő győzelmet aratott, hogy a polgárság minden politikai hatalomra, előjogra és kiváltságra, sőt az egész államra rátette kezét, és miközben mindent a hadállásai mögött halmozott fel, a hierarchiában alatta levőket ugyanúgy kizárta a kormányzásból, mint azokat, akik fölött álltak (előbbieket törvényesen, utóbbiakat ténylegesen). A polgárság lett a társadalom egyetlen vezető ereje; fogalmazhatnánk úgy is, egyetlen haszonbérelője. A polgárság ült be minden pozícióba, azokról a hivatalokról nem is beszélve, amelyeket elképesztően nagy számban hozott létre, és megélhetését legalább annyira alapozta az államkincstárra, mint tulajdon jövedelmére.

Alighogy a júliusi események véget értek, azonnal lecsillapodtak a kedélyek, és valamiféle egyetemes kisszerűség, általános mohóság váltotta fel a politikai szenvedélyeket. Még a kormányzást is a középosztály sajátos gondolkodásmódja jellemezte, a külügyre ugyanúgy rányomva bélyegét, mint a belpolitikára. Ez a nem különösebben becsületes, a kezdeményezést meg a vállalkozást egyként valorizáló, általában a tehetős többség véleményéhez igazodó, többnyire gyáva és csak hiúságból vagy önzésből vakmerő, a jómódon és kényelmen kívül minden másban mértéket tartó gondolkodásmód, amely maga a megtestesült közepszer, a nép vagy az arisztokrácia gondolkodásmódjával vegyítve csodákra képes, egymagában viszont csak olyan kormányzatra telik tőle, amely egyaránt híjjával van nagyságnak és emberi tisztességnek. A középosztály akkora hatalomra tett szert, amekkorát az arisztokrácia a múltban sohasem tudhatott és feltehetően a jövőben sem tudhat soha magáénak, és amikor már teljesen elsáncolta magát a hatalomban és nem sokkal utána tulajdon önzésében, egészen olyan lett, mint egy magánvállalkozás, annál is inkább, mivel tagjai éppen csak annyira tartották fontosnak a közérdeket, amennyire hasznot húzhattak belőle, a népről meg a nép elfogadható jólétéről teljesen megfeledkezve. [...]

Egy dolog hiányzott csak a politika imigyen vezetett világából, de az nagyon: maga a politikai élet. Abban a körben ugyanis, amit az alkotmány legalisan kijelölt, politikai élet ki sem alakulhatott, vagy ha mégis, aligha maradhatott volna fenn huzamosabb ideig: a régi arisztokráciát legyőzték, a nép pedig ki volt zárva a politikából. Minthogy minden ügyet azon egy osztály tagjai vitattak meg egymással, ráadásul mindig saját nézőpontjukból és tulajdon érdekeik szerint, jószerivel csatatér sem nagyon volt, ahol a pár-

tok megütközhetek volna. Abban a világban, amit Guizot⁶ „legális Franciaországnak” nevezett, az álláspontok, érdekek és nézetek annyira azonosak voltak egymással, hogy ez a különös egyenmőség minden eredetiségtől, minden realitástól és így minden hiteles érzéstől is megfosztotta a parlamenti vitákat. Tíz évet töltöttem az életemből csupa rendkívüli férfiú társaságában; és bízvást mondhatom, hogy bár ezek a nagy emberek állandóan nyüzsgöttek, egyetlen ügyért sem tudtak igazán lelkesedni, és minden éleslátásukat latba vetve sem tudtak egymás közt komolyabb nézeteltérést találni.

De nemcsak erről van szó; egyformán kihasználva ellenfelei tévedéseit és jellemhibáit, Lajos Fülöp nagyon nagy hatalmi túlsúlyra tett szert a politikai életben, és annak, aki sikerre vágyott, e hatalmi túlsúly következményeképpen nem volt ajánlatos messzire elkalandoznia az uralkodó nézeteitől – mindez a pártok színeit megannyi jelentéktelen árnyalatra, a politikai küzdelmeket pedig közönséges szócsatává degradálta. Nem is tudom, volt-e valaha is parlament (még az alkotmányozó nemzetgyűlést is ideértve, már-mint az igazit, az 1789–est), amelyik ilyen sokféle és ilyen sok ragyogó tehetséggel dicsekedett volna, mint ez a mienk, főleg a júliusi monarchia első éveiben. Ennek ellenére tanúsíthatom, hogy ezek a nagy szónokok semmilyen érdeklődést sem mutattak egymás beszédei iránt, és ami még nagyobb baj, maga a nemzet is rettenetesen unta őket. Annál is inkább, mivel egykettőre megszokta, hogy a két ház küzdelmei csak szellemi tornák, híján minden komolyságnak, és hogy a különféle parlamenti pártok – a többség, a balközép vagy a legitimista ellenzék – közti nézeteltérések csak afféle családi perpatvarok, az egymást kismizmizni próbáló testvérek marakodása a közös koncon. Néhány véletlenül napvilágra kerülő korrupciós ügy után a közvélemény már mindenhol korrupciót sejtett, és többé senki előtt sem volt titok a hatalmon levő politikai osztály mélységes romlottsága; a közfelfogás szerint a nemzet bizakodva és elégedetten hódolt be a hatalomnak, holott csak indulatmentes megvetést érzett iránta.

Abban az időben két részre, pontosabban két egyenlőtlen nagyságú övezetre szakadt az ország; a felső rész – ez lett volna a nemzeti politika színhelye – csupa erélytelenség volt, csupa tehetetlenség, tespedés, dögunalom; az alsó részben viszont már könnyen észre lehetett venni az éledező politikai élet rendszertelen és zaklatott előjeleit. Ahogy én magam is észrevettem, bár legvadabb álmomban sem gondoltam volna, hogy ilyen közeli, ilyen rettenetes a katasztrófa; elég az hozzá, hogy az idő múlásával egyre nagyobb lett bennem a nyugtalanság, és egyre világosabb a felismerés, hogy megint forradalom felé tart az ország. Ami annyit jelent, hogy revideálnom kellett korábbi álláspontomat; addig ugyanis annak az általános megnyugvásnak és elsilányosodásnak a láttán, amely a júliusi forradalmat követte, jó ideig azt hittem, betegesen bágyadt és apatikus társadalomban fogom leélni hátralevő éveimet. Ha kizárólag a kormány nagyüzemét nézte az ember, csakugyan minden oka megvolt, hogy mindezt így gondolja. Mintha az egész masinéria csak arra szolgált volna, együtt a szabadság fogaskerékrendszerével, hogy

⁶ François Guizot (1787–1874) Lajos Fülöp nagyhatalmú minisztere, a júliusi monarchia népszerűtlen politikusa, ő dobta be a köztudatba a „legális Franciaország” kifejezést, amelyen a szavazati joggal rendelkezők összességét értette.

ezt a rendkívüli, csaknem korlátlan, sőt despotikus királyi hatalmat létrehozta; tetejébe minden különösebb erőfeszítés nélkül, csupán a gépezet alapfokon való szabályos működésével. Ráadásul a király annyira büszke volt erre a leleményes masinára, hogy váltig meg volt győződve, amíg meg tudja állni, hogy – tanulva XVIII. Lajos példájából – egy ujjal sem nyúl a szerkezethez, vagyis amíg hagyja működni önnön szabályai szerint, addig biztonságban van, addig nem fenyegeti veszély.

A király csak azt tartotta fontosnak, hogy rendben tartsa a gépezetet, és saját elképzelései szerint működtesse, miközben teljesen megfeledezett a társadalomról, amely mégiscsak talpazata volt ennek a leleményes szerkezetnek; úgy viselkedett, mint aki azért nem hajlandó elhinni, hogy a háza lángokban áll, mert zsebében a kapukulcs. Nekem persze egészen mások voltak az érdekeim, és mások a gondjaim is, meglehet, ez tette lehetővé, hogy átlássak az intézmények gépezetén, meg a mindennapi események tömegén is, és képet alkothassak magamnak az ország hangulatáról és állapotáról. Ezért vehettem észre nem is egy előjelét a közelgő forradalomnak, és körvonalazódhatott bennem a felismerés, hogy amit 1830-ban a darab végének gondoltam, az bizony csak az egyik felvonásnak volt a befejezése. [...]

A júliusi monarchia tehát megbukott, ráadásul a győzteseknek még harcolniuk sem kellett, nem csoda, hogy ugyanolyan elképedt ámulattal vették tudomásul a győzelmet, mint amilyen a vesztesek a vereséget. Azóta nem egyszer hallottam, és nemcsak Guizot-tól, de még Molétól⁷ és Thiers-től⁸ is, hogy a februári forradalomra a meglepetés az egyetlen magyarázat, és hogy mindez pusztán véletlen volt, szerencsés végű orvítamás, semmi több. Ilyesmit hallva nekem mindig Molière Mizantrópja jut eszembe, amelyben Oronte ezt mondja: „Száz okuk is van rá, hogy így beszéljenek”.⁹

Lajos Fülöp alatt ők hárman tizenhét éven át vezették Franciaországot, nem várható el tőlük, hogy belássák, az uralkodó politikai gyakorlata is siettetten a katasztrófát, amely végül megfosztotta trónjától. Nekem egészen más a véleményem, annál is inkább, mivel nincs okom önáltatásra. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy a véletlennek nem volt szerepe a februári forradalomban; nagyon is volt, de a véletlen nem magyarázat mindenre.

Sok olyan irodalmárt ismertem közlőről, aki minden politikai tapasztalat nélkül írt történelmi műveket;¹⁰ és sok olyan politikust is, akik csak alakítani akarták az eseményeket, de eszükbe sem jutott, hogy valaha is leírják őket. Gyakran megfigyeltem, hogy míg az előbb említettek mindenhol általános okokat látnak, az utóbbiak, akik a mindennapi tények szakadozott közegeiben élik életüket, mindent véletlen incidensekkel akarnak magyarázni, és könnyen ringatják magukat abba az illúzióba, hogy a kezükkel

⁷ Molé Louis-Mathieu gróf (1781–1855) Tocqueville rokona, Napóleon alatt igazságügy-miniszter, Lajos Fülöp uralkodása idején (1830–tól 1836–ig) külügyminiszter; 1848–tól 1851–ig képviselő.

⁸ Adolphe Thiers (1797–1877) történész és államférfi; a júliusi monarchia idején több alkalommal miniszter. Később, a II. császárság bukása után ő lett a III. köztársaság első államfője.

⁹ I. felvonás, II. jelenet, 169. sor.

¹⁰ Thiers 1823–27-ben adta közre *Histoire de la Révolution* (A forradalom története) címen a francia forradalom történetének szentelt munkáját. Tocqueville nem volt valami jó véleménnyel sem Thiers parlamenti szerepéről (machiavellista politikusnak tartotta), sem történetírói munkásságáról.

működtetett kis rugók ugyanazok, mint amik a világot forgatják tengelye körül. Nagy a valószínűsége, hogy mindketten tévednek.

Mindig is vizolyogtam azoktól a merev gondolatrendszerektől, amelyek valamilyen végzetes láncba illeszkedő nagy elsődleges okokkal igyekeznek magyarázni a történelmi eseményeket, és amelyek teljesen kiiktatják az embert az emberiség történelméből. Minden nagyvonalúságuk ellenére is szűkösen érzem ezeket a rendszereket, és hazugnak is, bármilyen matematikai egzaktussággal próbálják is igazságukat előadni. Remélem, e fennkölt teóriák elbizakodott kiagyalói nem fogják tőlem rossznéven venni, de szerintem egyáltalán nem kevés azoknak a jelentős történelmi eseményeknek a száma, amelyekre kizárólag a véletlen az egyetlen magyarázat, és nem egy olyan jelentős esemény van, amely örökre magyarázat nélkül marad; egyszóval a véletlen, pontosabban a másodlagos okoknak az a felfejthetetlen gubanca, amit mi – képtelenek lévén kibogozni – véletlennek hívunk, kétségtelenül jelentős szerepet játszik a történelemben. Csakhogy szilárd meggyőződése, hogy a véletlennek semmilyen hatást sem gyakorolnának az eseményekre, ha a talaj nem volna előkészítve a változásra. A véletlen ugyanis nem önmagában hat, az előzmények, az intézmények sajátos karaktere, a mentalitás meg az erkölcsi szint együttesen biztosítja neki azt a nyersanyagot, amelyből rögtönözni szokta félelmetes és megdöbbentő fordulatait.

Mint minden ilyen jellegű esemény, a februári forradalom is több olyan általános oknak volt szülöttje, amelyet – ha lehet így mondani – egy sor véletlen termékenyített meg; és ugyanolyan felületesség volna kizárólag általános okokból levezetni, mint egyoldalúan csak a véletlen rovására írni. Az ipari forradalom, amelynek következményeként az utóbbi harminc évben Párizs lett Franciaország legfejlettebb városa, és amely a kétkezi munkások egész seregét, sőt az erődrendszer építése óta¹¹ a munka nélküli földművesek tömegeit is a fővárosba vonzotta; az anyagi javakra való mohó vágyakozás, amely ezt a sokaságot, ráadásul magának a kormánynak az ösztönzésére, egyre jobban hatalmába kerítette; a demokratikus illúziók által gerjesztett rossz közérzet, amelynek kialakulását főleg a tömeget emésztő irigység számlájára kell írni; az utóbbi időben felbukkant gazdasági és politikai elméletek, amelyek megpróbálják elhíttetni a tömegekkel, hogy az emberi nyomorúság a mindenkori jogrend következménye, nem pedig a Gondviselésé, és hogy könnyen véget lehetne vetni a szegénységnek, ha más alapokra helyeznénk a társadalmat; a társadalom vezető osztályát és főleg a politikai elitet sújtó mély és általános megvetés, amely épp azoknak bénította meg az ellenállását, akiknek pedig leginkább érdekük lett volna a megrendült hatalom fenntartása; a központosítás, amelynek következtében semmi mást nem kellett csinálniuk a forradalmároknak, csak rátenni kezüket a fővárosra meg az államigazgatás jól kiépített gépezetére; az állandó változás, az intézmények, eszmék, emberek és szokások szakadatlan átalakulása, a szüntelenül mozgásban levő társadalom, amelyet teljesen feldúlt az utóbbi hatvan év hat nagy forradalma, a megannyi másodlagos utórengést nem is számítva – nos, ezek voltak az általános okok, amelyek nélkül a februári forradalom lehetetlen lett volna. Mármost ami

¹¹ A Párizs körüli erődöket, melyekből nem egy ma is megvan, 1841-ben kezdték építeni.

a forradalmat katalizáló véletleneket illeti, ott volt legelőször is a dinasztikus ellenzék¹² ügyetlensége, amely állandó reform-követeléseivel valójában előkészítője volt a lázadásnak; aztán ott volt még a kezdetben véres, majd hirtelen meghátráló megtorlás; a volt miniszterek váratlan eltűnése (ezzel ugyanis megszakadt a hatalom láncolata, amelyet az új miniszterek nem tudtak sem megragadni, sem újra összekötni); a zavaros fejű miniszterek sorozatos baklövésai, akik ahhoz erősek voltak, hogy aláássák a rendszert, de ahhoz nem, hogy az így meggyöngített hatalmat újra megerősítsék; a tábornokok bizonytalankodása,¹³ valamint az a tény, hogy az uralkodói család népszerűbb és tettekre kész tagjai – mert volt azért ilyen is egy-kettő – épp nem tartózkodtak Franciaországban;¹⁴ és főleg Lajos Fülöp öregkori szenilitása, vagyis az a jellemhiba, amit senki sem láthatott előre, és amit még az események után is nagyon nehéz tudomásul venni.

Nem egyszer feltettem magamnak a kérdést, mi is lehetett az oka a király váratlan és hihetetlen cselekvésképtelenségének. Lajos Fülöp élete java részét forradalmak viharában töltötte, nem volt ő sem gyáva, sem ostoba, sem tapasztalatlan, azon a bizonyos napon mégis csődöt mondott minden képessége. Azt hiszem, csakis a meglepetés lehetett az oka tehetetlenségének; mire megértette, mi történt, már le is volt teperve. A februári forradalom mindenkit váratlanul ért, de őt aztán különösen. Nem készíthette fel rá semmilyen előjel, már csak azért sem, mert a király akkor már évek óta valamiféle fennhéjázó magányba húzódott vissza, mint általában azok a sokáig gondtalan nyugalomban élő uralkodók, akik tehetségükkel magyarázzák szerencséjüket, és minden jó tanácsot eleresztenek a fülük mellett, mert azt hiszik, mindenkivel okosabbak. [...] Korrumpálni a népet, de kerülni vele a nyílt konfliktust; kiforgatni jelentéséből az alkotmányt, de aggályosan ragaszkodni a betűjéhez; szembefordítani egymással a franciák káros hajlamait; szép csöndesen belefojtani a forradalmi hevületet az anyagi javak élvezetébe – ez lett az ő életének nemcsak legfontosabb, de szinte egyetlen nagy ötlete. Ez az ötlet volt a menedéke, ebben az ötletben élte le egész életét, és úgy eszmélt rá a tévedésére, mint aki földrengésre ébred az éjszaka közepén, és csak néz, néz maga elé a hirtelen jött egyetemes pusztulásban, miközben omladozik körülötte a ház, és lába alatt inog a föld.

Ma persze könnyű okosnak lenni, már ami a február 24-i eseményeket illeti, de aznap délután egészen más járt a fejemben; aznap magán az eseményen töprengtem, és az események okainál sokkal jobban foglalkoztattak az események következményei. Az utóbbi tizenhét évben ez már a második forradalom volt, amelynek szemtanúja lehettem. Mindkettőt tragédiának tartottam; de ez a mostani még az előzőnél is jobban elkeserített. X. Károly iránt mindvégig valami örökletes szeretetfélét éreztem, de mivel a király azért bukott meg, mert lábbal tiporta a legalapvetőbb szabadságjogokat, abban reménykedtem, bukásával nem hogy nem alszik ki, de feléled a szabadság lángja. Azon a

¹² Tocqueville a legitimistákat érti a kifejezésem.

¹³ Bár volt parancs, a hadsereg passzív maradt, nemcsak a trón, de még a képviselőház védelméről sem gondoskodott.

¹⁴ Tocqueville Lajos Fülöp két fiatalabb fiára céloz, Joinville (1818–1900) és Aumale (1822–1897) hercegekre; a forradalom kitörésekor mindketten Algériában tartózkodtak.

napon viszont úgy láttam, a szabadság is odavan; igaz, a menekülő királyi családhoz nem fűzött semmi, de úgy éreztem, az én ügyem is végleg elveszett.

Fiatalságom legszebb éveit olyan virágzó társadalomban töltöttem, amely a szabadsággal mintha régi nagyságát is visszakapta volna. Ebben a társadalomban fogant meg bennem a mérsékelt és megregulázott szabadság gondolata, amely egyformán jelen van a meggyőződésekben, szokásokban és törvényekben; ennek a szabadságnak a varázsa teljesen megigézett; ez lett az életem fő szenvedélye; éreztem, ha egy napon elveszítem, nem fogom soha kiheverni, és lám, mégis úgy alakultak a dolgok, hogy végleg le kell mondanom róla. Túlságosan is jól ismertem az embereket, már csak ezért sem tudtam komolyan venni a nagy szavakat; nagyon is tisztában voltam azzal: ha igaz, hogy egy nagy forradalom megvetheti a szabadság alapjait, az is igaz, hogy több egymást követő forradalom sokáig lehetetlenné tesz minden konszolidált szabadságot. Arról – egyelőre – fogalmam sem volt, hogy mi fog ebből kisülni, de egyvalamiben biztos voltam: olyasmi semmi esetre sem, ami engem megnyugtathatna; és világosan láttam, bármilyen jövő vár az unokafivéreimre,¹⁵ nekünk immár az a sorsunk, hogy a szabadság és elnyomatás váltakozó időszakai közepette éljük le nyomorúságos életünket.

Megpróbáltam magamban felidézni a mi utolsó hatvan évünk történetét, és keserűen elmosolyodtam, ahogy eszembe jutott, mennyi illúzióba ringattuk magunkat, valahányszor véget ért egy időszak ebben a hosszúra nyúló forradalomban; ahogy eszembe jutott, miféle elméletek táplálták ezeket az illúziókat; milyen tudományoskodó álmok foglalkoztatták a történészeket, és milyen leleményesen felépített, de megtévesztő gondolatrendszerekkel próbáltunk magyarázatot keresni a jelenre, amit nem láttunk tisztán, és belelátni a jövőbe, amiről még elképzelésünk sem volt.

Az alkotmányos monarchia a régi rendnek, a köztársaság a monarchiának, a császárság a köztársaságnak, a restauráció a császárságnak lépett örökébe; csak ezután jött a júliusi monarchia. És ebben a láncban valahányszor újabb politikai rendszer váltotta fel a régit, mindig azt lehetett hallani, hogy a francia forradalom, küldetését beteljesítve, befejeződött: és ezt el is hittük. Bizony én magam is abban reménykedtem, hogy befejeződött, eleven volt bennem ez a remény a restauráció alatt, és eleven volt még akkor is, amikor a restauráció megbukott. Pedig most megint a francia forradalom kezdődik újra, mert ez az újabb sem egyéb, mint a régi folytatása. És ahogyan megyünk előre az időben, úgy távolodik, és látszik egyre homályosabban, hogy ennek a forradalomnak hol is a vége. Más próféták – mellesleg ugyanolyan alaptalanul, mint elődeik – azt állítják, az apáink által elképzeltnél is mélyebb és teljesebb társadalmi átalakulás felé haladunk, olyan átalakulás felé, amelyet még elképzelni sem tudunk; vagy csak afelé az időszakonként jelentkező krónikus anarchia felé, amely – mint tudjuk – a régi népek gyógyíthatatlan betegsége? Nem tudom én magam sem, mikor fog véget érni a nagy utazás. Csak azt, hogy annyiszor hittem szárazföldnek a csalóka ködöket, hogy néha már azon tűnő-

¹⁵ Tocqueville öccsének, Edouard-nak (1800–1874) a két fiáról van szó, Bernard-Hubert-ről (1832–1864) és Auguste-Renéről (1834–1917); Christian de Tocqueville, az *Emlékezések* első kiadója Bernard-Hubert de Tocqueville-nak volt a fia.

döm, csakugyan létezik-e a földrész, amit oly régóta keresünk, avagy csak örök vándorlás a mi osztályrészünk? [...]

Egész délután az utcán csavarogtam.¹⁶ Aznap két dolog szúrt szemet: legelőször is a forradalom – ha nem is kizárólagos, de főleg – plebejusi jellege, vagyis hogy a népre, a kétkezi munkából élőkre ruházott minden hatalmat. Azután meg az, hogy a csőcselék, amely hirtelen egyedüli birtokosa lett a hatalomnak, nemcsak hogy híján volt minden gyűlölködésnek, de még egy kicsit is hevesebb indulat sem volt benne. Bár a dolgozó osztályok gyakran játszottak főszerepet az I. köztársaság eseményeiben, az állam élén nem álltak soha, ahogyan – sem jogszerűen, sem ténylegesen – a hatalomnak sem voltak soha egyedüli birtokosai. A konvent tagjai közt, könnyen lehet, nem volt egyetlen kétkezi munkás sem. A konventben ugyanis csak polgárok és szellemi foglalkozásúak ültek. A Hegypárt meg a Gironde közti belháborút polgárok vívták polgárokkal, és bár az előbbié lett a győzelem, a teljes hatalom sohasem került a munkából élők kezébe. A júliusi forradalomban, igaz, a köznép vívta ki a győzelmet, de a forradalmat a középosztály robbantotta ki, és ő is vezette, mint ahogyan a győzelemnek is ő lett a haszonélvezője. A februári forradalom vihara azonban nemcsak elkerülte a polgárságot, de mint-ha épp ez ellen a társadalmi osztály ellen irányult volna.

Mivel a nagy megrázkódtatásban a két fél, amely Franciaországban fő alkotóeleme a társadalomnak, végleg elkülönült egymástól, a nevető harmadik, vagyis a köznép maradt a hatalom egyedüli birtokosa. Új jelenség ez Franciaország történetében; igaz, más országokban és más korokban is voltak ehhez a mostanihoz fogható forradalmak, mert bármilyen újnak és kiszámíthatatlannak látják is a kortársak egy adott kor történelmét, emez, a lényegét illetően, mégiscsak része az emberiség történetének. A középkor végi Firenze például sokban hasonlít erre a mi mai helyzetünkre. [...] Csakhogy míg Firenzében átmeneti és egészen sajátos okai voltak a szegénynép forradalmának, itt minálunk nagyon is állandó és általános problémák voltak a kiváltó okai, ezért már akkor valószínűnek látszott, hogy e problémák Franciaország után Európa többi részét is lángba fogják borítani. Ez egyszer már nem egyetlen párt győzelméről volt szó; a cél immár egyfajta társadalomtudomány, filozófia, sőt talán nem túlzás azt mondani, egy könnyen tanítható és terjeszthető tömegvallás alapítása. Ez hát az új elem a régi képben. Ezen a napon egyetlen képviselőjét sem láttam a megdöntött közhatalomnak, egyetlen katonával, csendőrrel vagy rendőrrel sem találkoztam; még a nemzeti gárda is eltűnt. Csak a köznép járt-kelt fegyveresen, őrizte a középületeket, virrasztott, büntetett, parancsokat osztott; döbbenetes volt látni, és iszonyú is, hogyan is került minden kincsével ez a hatalmas város, akarom mondani, ez a nagy nemzet azoknak hatalmába, akiknek semmi-jük sincsen; mivelhogy olyan helyzetet teremtett a központosítás, hogy akié Párizs, azé egész Franciaország. Nem csoda, hogy a többi osztályt elfogta a jeges rémület; nem volt egyetlen időszak sem a forradalomnak, amelyben az emberek ennyire rettegetek volna, ilyen félelmet talán csak a római birodalom civilizált lakói érezhettek, de ők is csak akkor, amikor vandálok vagy gótok gyülekeztek a kapuk előtt.

¹⁶ A forradalom kitörésének másnapjáról, február 25-ről van szó.

Mivel korábban soha nem történt ilyesmi, az emberek elképesztő erőszak-cselekedetekre voltak elkészülve. Részemről sohasem osztottam ezeket az aggodalmakat. Mindabból, amit láttam, a közeljövőre nézve inkább különös zavargásokra, szokatlan válságokra következtettem, de egy pillanatra sem hittem, hogy a győztesek rabolni, fosztogatni fognak; ismertem jól a párizsi köznépet, tudtam, hogy az ilyen forradalmi időkben mindig a nagylelkűség az első reakciója; és hogy a győzelem utáni napokban inkább hősködő hencegéssel, a frissen szerzett hatalom demonstrálásával és szereplési vágya kielégítésével lesz elfoglalva; viszont gyakran előfordul, hogy ez alatt az idő alatt mégiscsak feláll valamilyen közhatalom, hogy a rendőr visszatér őrhelyére, a bíró pedig a tárgyalóterembe; abban bizakodtam, hogy mire ezek a mi hőseink leszállnának szobor-talpatukról a közönséges és kicsinyes emberi indulatok világába, már vissza is áll a társadalmi rend, ők meg kénytelenek lesznek beletörődni, hogy bizony nekik sem szabad többet, mint bármelyik becsületes embernek. Mellesleg mi, franciák annyi sok évet töltöttünk a felkelések zűrzavarában, hogy már valamiféle sajátos erkölce is van a zavargásnak, és külön törvénykönyve a rebellió hétköznapijainak. E rendkívüli törvények szerint a gyilkosság még valahogy elmegy, az esztelen rombolás is meg van engedve, rabolni azonban szigorúan tilos, ami persze nem jelenti, hogy nem raboltak és fosztogattak ezekben a napokban, hiszen mindig akad néhány gazember a lázadók közt, aki a lelke mélyén fütyül minden testületi morálra, és egyáltalán nem tartja becsületbeli ügyének, hogy – ha nem látja senki – valamit el ne emeljen. Ami engem illet, főleg az nyugtatott meg, hogy a győzteseket ugyanolyan váratlanul érte a siker, mint amilyen váratlanul ellenfeleiket a vereség; és nem is igen volt rá idő, hogy az indulatok a cselekvés hevében lángra lobbanva pusztító dühbe forduljanak; a kormány úgy bukott meg, hogy nem is védekezett, és nem védte senki. Sőt jó ideje épp azok támadták vagy legalábbis épp azok bírálták leghevesebben, akik leginkább fájlalták bukását.

Az elmúlt évet a dinasztikus ellenzék és a republikánus ellenzék csaloéka egyetértésben töltötte: cselekedni egyformán cselekedtek, de közben mindkettőnek homlokegyenest ellentétes dolgok jártak a fejében. Ez a félreértés nemcsak megkönnyítette, de meg is szelídítette a forradalmat. A monarchia eltűntével a csatatér üresnek látszott; a köznép pedig nem látott világosan: nem tudta, milyen ellenséget kell még legyőznie; akik ellen eddig haragra gerjedt, most vele egy táborban voltak; a papság sohasem békült meg igazán az új dinasztiaival, nem is érzett nagy bánatot, amiért letaszították trónjáról; és ennek a nemesség is tapsolt, mintha csak nem látta volna a következményeit; az elsőnek a polgárság vallásellenes intoleranciáját, a másodiknak a polgárság gögjét volt nehéz elviselnie; nem csoda, hogy míg egyik mélyen lenézte a kormányzását, a másik valósággal rettegett tőle.

Idestova hatvan éve ez volt az első alkalom, hogy a papságnak, a régi arisztokráciának meg a köznépnek azonosak voltak az érzései, még ha ez az érzés a neheztelés volt is, nem pedig a szeretet. De hát a politikában már ez is sok, itt többnyire a közös gyűlölet az alapja minden barátságnak. Csak a polgárok voltak igazi – és egyedüli – vesztesei az eseménynek, de sok félnivalójuk nekik sem volt. Ez a kormány ugyanis nem elnyomó volt, csak kirekesztő, nem erőszakos, csak korrupt, ezért nem is annyira gyűlölet övezte, mint

inkább megvetés; másrészt a középosztály a nemzeten belül sohasem teljesen homogén, és nincsenek határozott kontúrjai: nemcsak nem különül el élesen a társadalom többi részétől, de itt-ott össze is fonódik vele. A polgárság kormánya ettől az egyneműségtől meg az éles körvonalak hiányától olyan gyenge és ingatag, ettől olyan megfoghatatlan és szinte láthatatlan azok előtt, akik pedig bukása után szívesen állnának bosszút rajta.

Íme, együttesen ezek voltak az okai a köznép szembetűnő apátiájának éppúgy, mint a mindenhatóságának; ez az apátia annál is feltűnőbb volt, mivel különös ellentétben állt az akkori közbeszéd dagályos dinamizmusával, valamint azokkal a szörnyűséges emlékekkel, amelyeket a közbeszéd felidézett. Az Adolphe Thiers-féle forradalomtörténet, A girondisták története című Lamartine-mű,¹⁷ továbbá más kevésbé híres, de nem kevésbé közismert könyvek, és főleg a színdarabok nemcsak rehabilitálták, de valamennyire divatba is hozták a terror időszakát. A forradalmárok megpróbálták 1793 lázas szavaiba foglalni a kor langyos szenvedélyét, és lépten-nyomon olyan hírhedett gonosztevők nevébe és példájába botlottunk, akikre, megfelelő lelkiező hiányában, még ha őszintén akarunk, sem tudtunk volna hasonlítani.

Az igazi szenvedélyeket, valamivel később, a szocialista elméletek lobbantották láng-ra (ezeket az elméleteket neveztem korábban a februári forradalom filozófiájának), ezek az elméletek ébresztették fel az emberekben az irigységet, és robbantották ki a háborút a társadalmi osztályok között. Ha igaz is, hogy – meghazudtolva a félelmeket – eleinte az indulatok nem voltak semmiféle felforgató tevékenységnek sem az okozói, a dühös elégedetlenség meg a nyugtalanság már a forradalom másnapján felütötte fejét a köznép körében.

Már február 25-én vagy száz furcsábbnál furcsább elmélet pattant ki a forradalmárok fejéből, és szerzett magának híveket a már amúgy is eléggé zavarodott köznép soraiban. Jóllehet a királyságon és a parlamenten kívül még minden más szilárdan állt a talapzatán, mégis olyan érzése volt az embernek, mintha a forradalom az egész társadalmat izzé-porrá zúzta volna, és mintha pályázatot írtak volna ki arra vonatkozóan, milyen is legyen az új épület, amelyet a helyén akarnak felhúzni. Mintha mindenki kötelességének érezte volna, hogy kifejtse nézeteit. Volt, aki az újságokban ismertette elképелéseit, volt, aki a hirdetőtáblákon, amelyek csakhamar megjelentek a házfalakon, de olyan is akadt, aki az utcán hirdette eszméit. Egyik a vagyoni egyenlőtlenséget kifogásolta, másik az értelmi képességek egyenlőtlenségét, és olyan is volt, aki a világ legrégibb egyenlőtlenségét akarta eltüntetni, a nők egyenjogúsítását követelve; kínáltak gyógyírt a szegénység ellen, és csodaszert a munkanélküliség nyavalyájára, amely feltehetően magával az emberiséggel egyidős. Ezek az elméletek igencsak különbözőek voltak, nemritkán homlokegyenest ellentétes tanokat vallottak vagy engesztelhetetlen ellenfelei voltak egymásnak; viszont közös volt bennük, hogy mindegyik lejjebbre célzott a kormánynál, arra a társadalmi osztályra irányítva a fegyvert, amely emennek alapzatát alkotta, és az is közös bennük, hogy valamennyi egyformán igényt tartott a szocializmus megnevezésre.

¹⁷ Alphonse de Lamartine (1790–1869) *Histoire des Girondins* (A girondisták története) című műve, amelyet 1847-ben adott közre, egyik legnagyobb könyvsikere volt a forradalmat közvetlenül megelőző időszaknak.

A februári forradalom végeredményben a szocializmusnak köszönheti sajátos arculatát; távolról nézve a dolgot, korántsem végcél volt a köztársasági államforma, csak eszébe jut a szocializmus megvalósításának. Nem nagyon fér ezeknek az Emlékezéseknek keretébe annak kimutatása, mitől is kapta a februári forradalom a szocialista jellegét, mindössze annyit szeretnék mondani, hogy mindez távolról sem volt olyan meglepő, mint amennyire a kortársakat megdöbbenettette. Hát csakugyan senki sem vette észre, hogy a köznépek már jó ideje minden törekvése, hogy helyzetén javítson, rangját felfelé emelve, és hogy hatalma és jelentősége, értelmi képességei és vágyai is egyre nagyobbak? Még a jóléte is növekedett, bár korántsem olyan gyorsan, mind jobban megközelítve azt a határt, amit a régi társadalmakban (amelyekben az ember sok, a betöltendő állás viszont kevés) lehetetlenség átlépnie. Hogyan is ne akart volna ezek után az alacsony rangú, de nagy erőt képviselő szegény néposztály kitörni a nincstelenségből és alávetettségéből? Hiszen máson sem dolgozik immár hatvan éve! Először úgy próbált magán segíteni, hogy megváltoztatta a politikai intézményeket; igen ám, csak hogy minden változtatás után azt kellett tapasztalnia, hogy sorsa vagy jöttányit sem változik, vagy ha mégis, csigalassúsággal az igények gyors növekedéséhez képest. Előbb vagy utóbb mindenképp rá kellett jönnie, hogy rossz helyzetének nem is annyira a mindenkori alkotmányos rendszer, sokkal inkább a társadalmat megalapozó örök törvények az okozói; és előbb vagy utóbb azon is el kellett már töprengenie, hogy ha egyszer amazt megváltoztatta, vajon nem volna-e rá elegendő ereje és jogalapja, hogy egy nap emezeket is megváltoztassa. Ami pedig a társadalmi rend alapzatát alkotó magántulajdont illeti, miután földig rombolták mindazokat a kiváltságokat, amelyek takarták, de mondhatnám úgy is, elrejtették ezt a jogelvet, és már csak a magántulajdon az egyedüli akadálya az emberek közötti egyenlőségnek, vajon ugyanígy nem volt-e az is szükségszerű, hogy pusztán lehetőségként ennek eltörlése is felmerüljön azoknak fejében, akik meg vannak fosztva tőle? [...]

Vajon a szocializmust örökre maga alá temeti-e a megvetés, amely méltán sújtotta az 1848-as szocialistákat? A kérdés maradjon megválaszolatlan. Hosszú távon nyilván ennek a mi társadalmunknak az alaptörvényein is változtatni fognak, ez nem is kétséges, hiszen a legfontosabb részeket illetően már eddig is sok módosítás történt, de vajon lehetséges-e teljesen lerombolni őket, és másokat állítani a helyükbe? Mert énszerintem nem lehetséges. Ennél messzebb nem is szeretnék menni, mert minél tüzetesebben tanulmányozom a régi világot, és minél részletesebben elemzem ezt a mostanit [...], annál inkább úgy látom, nem ritkán csak azt nevezzük nélkülözhetetlen intézménynek, amelyhez egyszer már hozzászoktunk, és hogy a társadalom szerkezetét illetően sokkal, de sokkal szélesebb a lehetőségek mezeje, mint amit az adott társadalomban élő ember egyáltalán elképzelni képes.

(Bevezette és fordította Ádám Péter)

